

จาริกวัดพระเชตุพนฯ

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว:

การสร้างงานที่ต่อเนื่องจากสมัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก*

วรางคณา ศรีกำเหนิด**

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งเสนอมุมมองด้านเนื้อหาของจาริกวัดพระเชตุพนฯ ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ พ.ศ. ๒๓๗๔ การศึกษาครั้งนี้พบว่าเนื้อหาของจาริกวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความสอดคล้องกับการปฏิสังขรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. ๒๓๓๑ และสอดคล้องกับงานวรรณคดีในสมัยนั้น และเนื้อหาวรรณคดีอีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องที่มีการเขียนเพิ่มเติมเข้าไป ทำให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นสถานที่เก็บวรรณคดีจำนวนมากในรูปแบบจาริก การสร้างจาริกวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงแสดงให้เห็นแนวพระราชดำริในการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และแสดงให้เห็นความสำคัญของวรรณคดีในแง่ศิลปะที่สัมพันธ์กับความรู้และพุทธศาสนาอันเป็นชนบทที่มีมานานในสังคมไทย

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกเรื่อง จาริกวัดพระเชตุพนฯ: การสร้างสรรค์วรรณคดีไทยในวัฒนธรรมพุทธศาสนาและวัฒนธรรมวรรณศิลป์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำในการเขียนบทความเรื่องนี้

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และนิสิตระดับปริญญาเอก สาขาวิชาวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

King Rama III's Wat Phra Chetuphon Inscriptions: Continuing work from King Rama I

Warangkana Srikamnerd

Abstract

This article presents the content of Wat Phra Chetuphon's inscriptions created in the reign of King Rama III during Wat Phra Chetuphon's restoration in 2374 B.E. The study shows that some details of King Rama III inscriptions are rather similar to those created during King Rama I restoration in 2331 B.E. period and other literary works during his reign. Other additional contents were added later on, which makes Wat Phra Chetuphon a rich source of literary inscriptions. Wat Phra Chetuphon's inscriptions (King Rama III's version) represent King Rama III's initiation to honor King Rama I and are considered a form of art that is a rich source of knowledge and represents Buddhism following a long-lasting Thai tradition.

บทนำ

จารึกวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นที่รู้จักส่วนใหญ่และได้รับยกย่องว่าเป็นการบันทึกความรู้ไว้มากมายนั้นสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวที่ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม^๑ พ.ศ. ๒๓๗๔ ซึ่งจารึกเหล่านี้มีจำนวนมากกว่าพันแผ่น จากการสำรวจจารึกเพื่อนำเสนอให้ยูเนสโกเพื่อประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในทะเบียนนานาชาติ คณะทำงานได้พบจารึกจำนวน ๑,๔๕๐ แผ่น ซึ่งความเป็นจริงแล้วสันนิษฐานว่าน่าจะมีจารึกมากกว่า ๒,๐๐๐ แผ่น (พระราชนิพนธ์, ๒๕๕๔, น.๒๘)

^๑ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมีชื่อเดิมว่าวัดโพธาราม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีการเปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และเปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับจารึกวัดพระเชตุพนฯ นั้น มีผู้สนใจศึกษาในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ทางด้านประวัติศาสตร์ ในงานของทวีศักดิ์ เผือกสม (๒๕๔๐) เรื่อง *การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๑*, ประทีป ชุมพล (๒๕๒๓) เรื่อง *วัดพระเชตุพน กับการศึกษาด้านจารึก การศึกษาจารึกวัดพระเชตุพนฯ ในด้านการศึกษา เช่น นิรภัย ถวิล (๒๕๔๕) เรื่อง กระบวนวิธีนำเสนอองค์ความรู้ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ โดยผ่านฉันทลักษณ์, วิมลทกานต์ อำพันแสง (๒๕๔๕) เรื่อง การจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น: กรณีศึกษาประชุมจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม การศึกษาด้านวรรณคดี เช่น ธนอร อัครวงศ์ (๒๕๔๓) แนวจริยปฏิบัติในงานวรรณศิลป์ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ นอกจากนี้ การศึกษาจารึกวัดพระเชตุพนฯ ในลักษณะการศึกษากาพย์แล้ว การศึกษาจารึกวัดพระเชตุพนฯ ยังมีงานวิจัยที่เน้นการศึกษาวรรณคดีในจารึกวัดพระเชตุพนฯ เฉพาะเรื่องอีกมาก เช่น *บรรทัดฐานการประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท์สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ศึกษาจากกฤษฎาสอนน้องคำฉันท์พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส* ของ ชัยชิตา มณีใส (๒๕๕๐), *โคลงโลกนิติ: การศึกษาที่มา ของ นิยะดา เหล่าสุนทร (๒๕๓๗), การศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยธรรมจากวรรณคดีโคลงโลกนิติ ของ พระมหาสุรศักดิ์ ประจันตะเสน (๒๕๔๔), โคลงโลกนิติ อมตะวรรณกรรมคำสอน ของ สุภาณี พัดทอง (๒๕๔๕), โลกทัศน์ในโคลงโลกนิติ ของ เสาวณิต จุลวงศ์ (๒๕๕๐) เป็นต้น**

อย่างไรก็ตาม การศึกษาจารึกวัดพระเชตุพนฯ ส่วนใหญ่ โดยเฉพาะการศึกษาด้านเนื้อหานั้น โดยมากจะเน้นไปที่การศึกษาว่าจารึกวัดพระเชตุพนฯ มีเนื้อหาอย่างไร และมีความรู้ในสาขาวิชาใดบ้าง รวมถึงการศึกษาที่มาของวรรณคดีบางเรื่อง ซึ่งผู้ศึกษาส่วนใหญ่ไม่ได้กล่าวถึงความเชื่อมโยงในด้านเนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรวมถึงวรรณคดีในสมัยนั้น ดังนั้น ในบทความเรื่องนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านเนื้อหา ระหว่างการสร้างจารึกในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการปฏิสังขรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและงานวรรณคดีในสมัยนั้น ซึ่งน่าจะเป็นอิทธิพลสำคัญสำหรับจุดเริ่มต้นในการสร้างจารึกวัดพระเชตุพนฯ การเลือก

เนื้อหา ตลอดจนแนวคิดทางด้านความรู้และการสร้างจารึกเป็นพุทธบูชาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการศึกษาในครั้งนี้จะแบ่งหัวข้อออกเป็น จารึกวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จารึกวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และจารึกวัดพระเชตุพนฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: ความสัมพันธ์กับความรู้และพุทธศาสนา

๑. จารึกวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. ๒๓๓๑ พระองค์ได้ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับวัดโพธารามว่าเป็นวัดเก่าที่มีสภาพทรุดโทรม ดังที่ปรากฏในจารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน^๒ ครั้งรัชกาลที่ ๑ ว่า “เสด็จทอดพระเนตรเห็นวัดโพธารามเก่าชำรุดปรักหักพังเปนอันมากทรงพระราชศรัทธาจะปฏิสังขรณ์สร้างให้บริบูรณ์งามขึ้นกว่าเก่า...” (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, ๒๕๕๔, น.๕๔) การปฏิสังขรณ์ในครั้งนี้ถือเป็นการปฏิสังขรณ์ใหญ่ ซึ่งได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการสร้างจารึกกล่าวถึงประวัติการปฏิสังขรณ์ในครั้งนี้ จารึกที่ทรงสร้างขึ้นนี้ ได้แก่ จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ ๑ ซึ่งยังปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในปัจจุบัน จารึกเรื่องนี้ติดอยู่ที่ฝาผนังด้านข้างประตูวิหารพระโลกนาถ เนื้อหากล่าวถึงการปฏิสังขรณ์วัดโพธารามตั้งแต่การเริ่มมีพระราชดำริเนื่องจากทรงทอดพระเนตรเห็นวัดโพธารามมีสภาพทรุดโทรม การปฏิสังขรณ์ การก่อสร้างสถาปัตยกรรมต่างๆ ในวัด รายการค่าใช้จ่าย ตลอดจนรายการฉลองพระอาราม การเปลี่ยนชื่อจากวัดโพธารามเป็นวัดพระเชตุพน วิมลมังคลาวาส การอธิษฐานเรื่องโพธิญาณและอุทิศส่วนกุศลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

จารึกเรื่องนี้มีลักษณะที่สอดคล้องกับจารึกที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ที่เมื่อมีการสร้างวัด หรือวัดถุต่างๆ ในพระศาสนาก็จะมีการเขียนจารึกแสดงเหตุการณ์

^๒ การเขียนชื่อย่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหารนั้น มีทั้งเขียนว่า วัดพระเชตุพนฯ และวัดพระเชตุพน ในที่นี้ผู้วิจัยจะเขียนตามต้นฉบับของหนังสือแต่ละเล่ม จึงทำให้ในบทความเรื่องนี้มีทั้งคำว่า วัดพระเชตุพนฯ และ วัดพระเชตุพน

การสร้างพระอาราม หรือสิ่งปลูกสร้างนั้น ๆ ไว้ เช่น จาริกนครชุม กล่าวถึงพระยาสิทธิไทย ทรงประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุ เรื่องปัญจอันตรธาน การสรรเสริญพระยาสิทธิไทย และการกล่าวถึงสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ จาริกวัดเจดีย์พิหาร จังหวัดอุดรดิตถ์ กล่าวถึงพระยาสิทธิไทยขึ้นครองราชย์ได้ ๗ ปี จึงทรงก่อพระเจดีย์ ทรงทำบุญ ทำทานด้วยสิ่งของต่าง ๆ และทรงปลูกต้นไม้ จาริกลานเงิน วัดสองคบ (จาริกสมัยกรุงศรีอยุธยา) กล่าวถึงเจ้าเกรศรีเทพศิริมานนท์และคนอื่น ๆ ร่วมกันสร้างวัดกุและสิ่งของอื่น ๆ ถวายวัด เป็นต้น นับได้ว่าจาริกเรื่องจาริกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ ๑ เป็นการเขียนจาริกตามแบบการสร้างจาริกในวัดที่มาแต่โบราณ แต่จาริกเรื่องนี้เป็นจาริกที่มีเนื้อหายาวและมีความสมบูรณ์มากกว่าจาริกอื่น ๆ^๓

นอกจากจาริกเรื่องดังกล่าวแล้ว จาริกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ ๑ ยังกล่าวถึง การสร้างศาลาราย ดังข้อความว่า “ . . . ทำศาลาราย ห้าห้องเจดห้องเก้าห้องเพนสิบเจดศาลาเขียนเรื่องพระชาฎกห้าร้อยห้าสิบประชาติทั้งตำรายาแลฤษีตัดตนไว้เปันทาน . . . ” (ประชุมจาริกวัดพระเชตุพน, ๒๕๕๔, น.๕๕) ซึ่งจากข้อความดังกล่าวนี้ อาจสันนิษฐานได้ว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้มีการเขียนตำรายาและการปั้นรูปฤษีตัดตนไว้แล้ว ส่วนเรื่องชาตก ๕๕๐ ชาตินั้นอาจจะเป็นเพียงภาพจิตรกรรมเพียงอย่างเดียวไม่มีจาริกกำกับ ซึ่งการเขียนตำรายาและการสร้างฤษีตัดตนนั้นนับเป็น “จุดเริ่มต้นให้เกิดการจาริกความรู้ของบรรพชนในสาขาวิชาต่าง ๆ ขึ้นที่วัดโพธิ์ในเวลาต่อมา” (ยุวเรศ วุฑฒธิรพล, ๒๕๕๔, น.๑๓๔) โดยเฉพาะเรื่องการสร้างจาริกตำรายาได้มีการสร้างต่อเนื่องในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่วัดราชโอรสาราม เนื่องจากในปี พ.ศ. ๒๓๖๓ ได้เกิดอหิวาตกโรคระบาด หลังเหตุการณ์อหิวาตกโรค

^๓ ในประชุมจาริกวัดพระเชตุพนฯ ทุกฉบับ ได้มีการนำเรื่องจาริกครั้งรัชกาลที่ ๑ จดหมายเหตุเรื่องว่าด้วยพระบรมธาตุมาแต่เมืองน่านมารวมพิมพ์ไว้ด้วย โดยมีการสันนิษฐานว่าเรื่องนี้จะเป็นเรื่องหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะนำมาจาริกไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ แต่สุดท้ายไม่ได้นำมาจาริก และเนื่องจากไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดสำหรับการจาริกเรื่องดังกล่าว ในที่นี้ผู้วิจัยจึงไม่นำจดหมายเหตุเรื่องดังกล่าวมาศึกษาในงานวิจัยเรื่องนี้

ระบาศได้เพียง ๑ ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้จารึกตำรายาขึ้นที่วัดราชโอรสาราม โดยมีผู้ควบคุมการก่อสร้างคือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (ประทีป ชุมพล, ๒๕๕๐, น.๓๒)

ดังนั้นการปฏิสังขรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้มีการสร้างจารึกในรูปแบบที่เป็นทั้งตามแบบเดิมคือการบันทึกเรื่องราวการปฏิสังขรณ์วัด และมีการสร้างความรู้ให้เป็นทานแก่สังคมคือการสร้างจารึกตำรายา รวมถึงเรื่องฤกษ์ดีดัดตน ซึ่งแนวพระราชดำริดังกล่าวนี้จะส่งอิทธิพลมาถึงการสร้างจารึกในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. จารึกวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

การปฏิสังขรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเนื่องมาจากพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปทอดกฐินที่วัดพระเชตุพนฯ ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นว่าวัดพระเชตุพนฯ มีสภาพทรุดโทรมลง จึงทรงมีพระราชดำริที่จะปฏิสังขรณ์อีกครั้ง ด้วยทรงเห็นความสำคัญของวัดพระเชตุพนฯ ที่สมเด็จพระอริยวงศะอภัยได้ปฏิสังขรณ์ไว้ดังที่ปรากฏในสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนครั้งรัชกาลที่ ๓ ว่า

. . . เสด็จพระราชดำเนินโดยสถลมารค พร้อมด้วยพระบรมราชวงษานุวงศ์ แลเสนาพยุพตามาตย์ ราชบรรพตษ์โดยเสด็จอย่างขัตติยราชประเพณี มาถวายพระกนิทาน ณะ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาสรวมหาวิหารพระอารามหลวง ทอดพระเนตรเห็นพระอุโบสถพระวิหารพระระเบียง บริเวณใหญ่น้อยแลภูมิเสนาสนะทั้งปวง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าพระบรมโอรสาธิราชทรงสถาปนาไว้โดยประณีต แต่ในกาลก่อนล่วงกาลกำหนดนานมาถึงสามสิบเอ็ดปีนั้นชำรุดปรักหักพังเป็นอันมาก ทรงพระราชศรัทธาจะปฏิสังขรณ์โดยพระกระแสพหุไทยกอบประด้วยพระกตัญญูกตเวที ธรรมสุจริต จะสนองพระเดชพระคุณให้บริบูรณ์ตามดังเก่า . . .

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, ๒๕๕๔, น.๖๐)

การปฏิสังขรณ์ในครั้งนั้นนอกจากจะบูรณะของเดิมให้คงามดังเก่าแล้ว ยังได้ทรงสร้างจารึกติดไว้เป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในบริเวณที่เป็นเขตพุทธาวาสของวัด และที่น่าสนใจคือในสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ ๓ ซึ่งเป็นเอกสารที่บันทึกเรื่องราวการปฏิสังขรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ระบุถึงการสร้างจารึกตามสถานที่ต่าง ๆ ไว้เป็นข้อความสั้น ๆ ไปด้วย เช่น “พระวิหารทิศประจิมเขียนเรื่องพระพุทธรูปห้าตำบล พระวิหารทิศอุดรเขียนเรื่องเตรสะถุดค์ จาฤกสิลาลายเปนอักษรแลโคลงบอกเรื่องไว้ทุกแห่งทั้งสี่หลัง” (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, ๒๕๕๔, น.๖๓) “... ติดแผ่นสิลาลายจาฤกตำรายาประจำเสาในประธานแลเสาเฉลียงด้านหลังทั่วทั้งสิบหกหลังไว้เป็นทาน . . . ” (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, ๒๕๕๔, น.๖๖) เป็นต้น

การระบุข้อความแสดงให้เห็นว่ามีจารึกอยู่ในตำแหน่งใดบ้าง แสดงให้เห็นแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงให้ความสำคัญกับจารึกในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ และแสดงให้เห็นถึงความตั้งใจพระทัยในการสร้างจารึกในวัดพระเชตุพนฯ นี้ด้วย

เนื้อหาของจารึกวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจแบ่งเป็นกลุ่มต่าง ๆ ได้ดังนี้

๒.๑ จารึกที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับการปฏิสังขรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงมีพระราชดำริให้สร้างสิ่งก่อสร้างหลายแห่งในวัดพระเชตุพนฯ ทำให้เกิดการเขียนภาพจิตรกรรมและการสร้างรูปประติมากรรมในวัดพระเชตุพนฯ เพิ่มขึ้นด้วย ภาพจิตรกรรม ประติมากรรม และจารึกในวัดพระเชตุพนฯ ที่สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่บันทึกไว้ในจารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ ๑ มีดังนี้ ๑) เรื่องรามเกียรติ์ ๒) เรื่องทศชาติและเรื่องพระพุทธเจ้าทรมานท้าวมหาชมพู ๓) เรื่องโยคาวจรพิจารณาอสุภ ๑๐ ญาณ ๑๐ ๔) เรื่องมารผจญ ๕) เรื่องเทศนาพระธรรมจักรเทศนาดาวดึงส์ ๖) เรื่องพระเกศธาตุ ๗) เรื่องไตรภูมิ ๘) เรื่องชาดก ๕๕๐ ชาติ

๙) ภาษิตัดตน และ ๑๐) เรื่องตำรายา ซึ่งภาพจิตรกรรมและรูปภาษิตัดตนเหล่านี้ไม่ได้มีบันทึกไว้ว่ามีกรเขียนจารึกกำกับภาพแต่อย่างใด

เมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีอยู่เดิมอาจจะลบเลือนไปมาก ดังนั้นจึงได้มีการเขียนภาพขึ้นมาใหม่ ส่วนใหญ่การเขียนภาพขึ้นมาใหม่นั้น หากเป็นเรื่องที่เขียนไว้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็จะทรงโปรดเกล้าฯ ให้เขียนเรื่องเดิมในตำแหน่งสถานที่เดิม ยกเว้นภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถที่มีการเปลี่ยนเรื่องที่เขียนจากทศชาติและทรมานท้าวหมาชมพูเป็นภาพมโหสถชาดกและภาพพระสาวกเอตทัคคะ อย่างไรก็ตามบางแห่ง แม้ว่าจะมีการเขียนภาพตามเรื่องเดิมแต่ก็มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อเรื่องไปบ้าง เช่น ภาพจิตรกรรมที่มุขหน้า วิหารทิศตะวันตก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เขียนเรื่องมารผจญ แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เขียนเรื่องปฐมสมโพธิตั้งแต่ตอนมหาภิเนษกรรมจนถึงตอนมารวิชัย เป็นต้น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาพจิตรกรรมที่เขียนขึ้นใหม่ตามเนื้อเรื่องเดิมนั้น บางเรื่องได้มีการเขียนจารึกลงไปด้วย เรื่องเหล่านี้ได้แก่ จารึกเรื่องอรรคกถาชาดก คือ ชาดก ๕๕๐ ชาติ ที่มีการเขียนภาพตามเดิมไว้ที่ศาลาราย และมีการเขียนจารึกเป็นร้อยแก้ว บอกเนื้อความเกี่ยวกับเหตุการณ์ในพระชาตินั้นๆ และจารึกเรื่องอสุภ ๑๐ และญาณ ๑๐ ที่มุขหลังวิหารทิศตะวันออก จารึกเรื่องอสุภ ๑๐ กล่าวถึงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแบบหนึ่งที่ปฏิบัติโดยการพิจารณาซากศพ ๑๐ ลักษณะ ได้แก่ อุทุมตกะ วินีลกะ วิปฺพกะ วิจฺจิทกะ วิชยิตกะ วิชิตตกะ หตฺตวิชิตตกะ โลหิตกะ ปุพฺพกะ และอํฐฐิกะ (แต่จารึกในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนระบุว่าจารึกเหลืออยู่เพียงแผ่นเดียว คือ แผ่นที่ ๕) จารึกเรื่องญาณ ๑๐ กล่าวถึงวิปัสสนาญาณ ๑๐ ที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมมัตถะสังคหะ ได้แก่ สัมมสนญาณ อุทฺธัพพญาณ ภัทฺตญาณ ภัยญาณ อาทินวญาณ นิพพิทาญาณ มุญฺจิตกัมมตาญาณ ปฏิสังขาญาณ สังขารุเปกขาญาณ และอนุลอมญาณ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๔๔, น.๒๒๗)

ภาพจิตรกรรมเรื่องอื่นๆ ในมุขหน้าวิหารทิศและพระมหาเจดีย์ที่เขียนตามแนวเดิมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นไม่ได้มีการเขียนจารึกกำกับภาพไว้

ส่วนฤๅษีตัดตนมีการหล่อรูปทำด้วยสังกะสีผสมดินบุกลงไว้ที่ศาลารายทั้ง ๑๖ หลัง และมีโคลงจารึกเรื่องฤๅษีตัดตนอธิบายท่าทางของฤๅษี เรียกชื่อว่าโคลงภาพฤๅษีตัดตน แต่งด้วยโคลงสี่สุภาพ อธิบายท่าทางของฤๅษีท่าละ ๑ บท นอกจากนี้ยังมีจารึกตำรายาและตำราแพทย์แผนไทย ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีการรวบรวมและจารึกใหม่ที่ศาลารายซึ่งเป็นสถานที่เดิมที่มีการเขียนตำรายามาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ตำราแพทย์แผนไทยและตำรายาที่จารึกในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นอาจจะไม่ใช่ตำราเดียวกับในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงให้พระบำเรอราชเป็นผู้รวบรวมตำราถวาย นอกจากพระบำเรอราชแล้วยังมีการระบุชื่อผู้ที่ถวายตำราหลายคน เช่น เจ้าหมื่นสิทธิแพทย์หลวงจินดาโอสถ หมื่นอินทเนตร เป็นต้น

การสร้างตำราแพทย์และตำรายารวมถึงฤๅษีตัดตนนี้เป็นการดำเนินการตามรอยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่มีพระราชประสงค์ให้ความรู้เป็นทานแก่ผู้คน และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงระบุดึงสาเหตุการจารึกเรื่องตำราแพทย์และตำรายาไว้ว่ามีพระราชประสงค์ให้เป็นทานเช่นกัน โดยมีข้อความระบุไว้ในสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนครั้งรัชกาลที่ ๓ หลายแห่ง ดังตัวอย่างเช่น “พื้นผนังใหญ่หลังได้เขียนแผนกุมารแลแม่ซื้อคอสองเจดีย์เขียนแผนลอบองราหู จากฤๅษีลายกุมารในแผ่นศิลาลายติดตามผนังแลเสาทั่วทั้งหลังไว้เป็นทาน” (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, ๒๕๕๔, น.๖๕) และ “. . .บนคอสองนั้นเขียนกระบวนเบื้องต้นแห่งพระกนิษฐาทั้งสี่ลงขึ้น แล้วให้ติดแผ่นศิลาลายจากฤๅษีโอสถวิเศษต่างต่างตามเสาในประธานทั่วทุกแห่งไว้เป็นทาน” (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, ๒๕๕๔, น.๖๕) เป็นต้น

จากการปฏิสังขรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่ได้มีการสร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆ เพิ่มเติมในวัดพระเชตุพนฯ เป็นจำนวนมาก และได้มีการสร้างภาพจิตรกรรมรวมถึงการสร้างจารึกไว้ จึงทำให้เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ อีกครั้งจึงได้ทรงรักษาแนวทางการปฏิสังขรณ์เดิมไว้หลายอย่างเนื่องจาก “ทรงพระราชศรัทธาจะปฏิสังขรณ์โดย

พระกรรมลหุไทยกอบประด้วยพระกตัญญูกัตเวทีธรรมสุจริต” และ “จะสนองพระเดชพระคุณให้บริบูรณ์งามดั่งเก่า” แต่ในขณะเดียวกันก็ได้ทรงเพิ่มเติมจารึกลงไปในส่วนที่เป็นภาพจิตรกรรมหลายแห่ง และได้สร้างจารึกเพิ่มเติมนอกเหนือจากการปฏิสังขรณ์ตามการปฏิสังขรณ์เดิมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

๒.๒ จารึกที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับวรรณคดีในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นช่วงสมัยหนึ่งที่มีการสร้างงานวรรณคดีหลายเรื่องทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง มีเนื้อหาหลายประเภท เช่น ศาสนา ตำนาน พงศาวดาร กฎหมาย เป็นต้น วรรณคดีหลายเรื่องเป็นการชำระหรือรวบรวมงานเก่า และสร้างเป็นฉบับหลวง เช่น บทละครเรื่องรามเกียรติ์ บทละครเรื่องอิเหนา บทละครเรื่องดาหลัง บทละครเรื่องอุณรุท กฎหมายตราสามดวง เป็นต้น และยังได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการแปลวรรณคดีเป็นภาษาไทยหลายเรื่อง เช่น สามก๊ก ราชาริราช เป็นต้น ส่วนเรื่องเกี่ยวกับศาสนามีการเขียนไว้หลายเรื่อง เช่น ไตรภูมิโลกวิจิตรยกถาส่วนที่ ๑ และส่วนที่ ๒ สังคิதியวงศ์ มหาวงศ์ เป็นต้น

จารึกวัดพระเชตุพนฯ ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีหลายเรื่องที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับวรรณคดีที่สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้แก่

๑) จารึกเรื่องรามเกียรติ์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้มีการรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์และแต่งเป็นบทละคร จารึกเรื่องรามเกียรติ์ในวัดพระเชตุพนฯ มีอยู่ ๒ ส่วนด้วยกัน คือ จารึกเรื่องรามเกียรติ์ และ จารึกโคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์ จารึกเรื่องรามเกียรติ์แต่งเป็นร้อยแก้ว เริ่มต้นตั้งแต่ตอนหิรัญยักษ์ม้วนแผ่นดิน จนถึงพระชนกฤาษีตัดสินใจกลับเข้าเมืองและให้นายโสมหาโคกระบือมาไถหานางสีดา ซึ่งถูกฝังไว้ใต้ดิน ส่วนโคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์เป็นจารึกประจำภาพจำหลักเรื่องรามเกียรติ์ติดอยู่ที่พนักรอบพระอุโบสถ ภาพจำหลัก ๑ ภาพ จะมีโคลงสี่สุภาพ ๑ บทกำกับ เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่แผ่นที่ ๑ ตอนพระรามสังหารมาริต จนถึงแผ่นที่ ๑๕๒ หนุมานสังหารท้าวสหัสเดชะ

น่าสังเกตว่าเรื่องรามเกียรติ์ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ จะมีลักษณะการประพันธ์ที่แตกต่างกับรามเกียรติ์ฉบับอื่น ๆ เนื่องจากแต่เดิมมาเรื่องรามเกียรติ์มักแต่งเป็นบทละครหรือคำพากย์สำหรับการเล่นโขนหรือหนังใหญ่ แต่เรื่องรามเกียรติ์ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ แต่งด้วยร้อยแก้วและโคลงสี่สุภาพ ซึ่งน่าจะเป็นการแสดงให้เห็นวัตถุประสงค์ของการแต่งที่ต้องการเก็บความเนื้อเรื่อง หรือต้องการให้เนื้อหาจบเป็นช่วง ๆ ไป ซึ่งการแต่งด้วยร้อยแก้วหรือโคลงน่าจะมีความเหมาะสมมากกว่า

๒) จารึกเรื่องมหาวงษ์^๔ มีเนื้อหาตั้งแต่นางสุปราชนบุตรของพระเจ้าวรวงศาธิ์ได้พญาราชสีห์เป็นสวามี จนถึงพระเจ้าทูลุฐคามินิอภัยกษัตริย์สิงหลมีชัยต่อพระเจ้าเอฬารราชทมิฬ ทำให้ได้กรุงอนุราชและเมืองทมิฬ ๓๒ เมือง ซึ่งเนื้อเรื่องทั้งหมดนี้ได้มีการแบ่งเป็นจารึกทั้งสิ้น ๓๒ แผ่น เขียนเป็นร้อยแก้วอยู่ด้านล่างภาพจิตรกรรมเรื่องมหาวงษ์

เรื่องมหาวงษ์นั้น สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการชำระเรื่องมหาวงษ์ เมื่อ “วัน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๖ จุลศักราช ๑๕๔ ปีมะโรงอัฐศก” (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑, ๒๕๓๔, น.๑) ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๓๙ ผู้แต่งคือ พระยาธรรมปรีหิต (พระยาธรรมปรีชา (แก้ว)) แต่แต่งได้ถึงปริเฉทที่ ๓๖ ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงมอบให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) แปลต่อจนจบปริเฉทที่ ๖๔ (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑, ๒๕๓๔, น.๒)

จารึกเรื่องมหาวงษ์ไม่ได้นำเนื้อเรื่องทั้งหมดที่มีการแปลในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมาเขียน นิยะดา เหล่าสุนทร (๒๕๓๙, ๙๘-๙๙) เปรียบเทียบเนื้อหาในคัมภีร์มหาวงษ์กับจารึกวัดพระเชตุพนฯ แผ่นแรกและแผ่นสุดท้ายว่าแผ่นแรกมีเนื้อเรื่องตรงกับปริเฉทที่ ๖ และแผ่นสุดท้ายตรงกับปริเฉทที่ ๒๕

จารึกเรื่องมหาวงษ์นี้อาจจะเป็นการนำเนื้อหาที่แปลในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมาเรียบเรียงใหม่ เพื่อให้เหมาะกับการนำมาจารึกติดไว้ที่วิหารพระพุทธไสยาสน์

^๔ สกัดตามหนังสือประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๕๔

๓) **จารึกเรื่องนิทานสิบสองเหลี่ยม** เรื่องนิทานสิบสองเหลี่ยมหรือนิทานอิหร่านราชธรรมนั้น เป็นนิทานที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และนิทานสิบสองเหลี่ยมนี้ได้มีการจัดทำขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ เนื้อหาของนิทานสิบสองเหลี่ยมกล่าวถึงพระเจ้ามามุน เมืองบาดาดไปนมัสการพระศพของพระเจ้าเนาวสว่าง ซึ่งทำให้ทรงได้อ่านนิทานคติธรรม ๑๒ เรื่องในมณฑลที่เก็บพระศพนั้น นิทานเรื่องสิบสองเหลี่ยมในจารึกวัดพระเชตุพนฯ นี้ น่าจะเป็นการย่อมาจากนิทานสิบสองเหลี่ยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เนื่องจากพื้นที่มีจำกัดจึงบันทึกเฉพาะใจความสำคัญของเรื่อง (สยาม ภัทรานุประวัติ, ๒๕๕๔, น.๓๓)

๔) **จารึกเรื่องอาถิให้โพธิบาทว์** เรื่องอาถิให้โพธิบาทว์มีเนื้อหากล่าวถึงอุบาทว์ต่าง ๆ ๘ ประเภท ได้แก่อุบาทว์พระอินทร์ อุบาทว์พระพรหม อุบาทว์พระยม อุบาทว์พระนารายณ์ อุบาทว์พระวรุณ อุบาทว์พระพาย อุบาทว์พระโสม และอุบาทว์พระไพศรพณ์ เรื่องอาถิให้โพธิบาทว์จะไม่สามารถระบุผู้แต่งได้ แต่นิยะดา เหล่าสุนทร (๒๕๔๔, น.๘๐๒) ได้พบต้นฉบับของวรรณคดีเรื่องนี้ปรากฏเป็นต้นฉบับตัวเขียนในหอสมุดแห่งชาติระบุดักราชในบานแพนกว่าชูปใน จ.ศ. ๑๑๔๔ (๒๓๒๕) และสันนิษฐานว่าเป็นหนังสือเก่าอาจมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

จารึกเรื่องต่าง ๆ ที่มีความสอดคล้องกับงานวรรณคดีที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเหล่านี้ แม้ว่าหลายเรื่องจะไม่ได้คัดลอกจากฉบับที่มีการเขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโดยตรง หรืออาจจะใช้ต้นฉบับจากหนังสือเล่มอื่น แต่การเลือกเรื่องที่จะมาเขียนนั้นน่าจะแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของงานในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่มีต่อจารึกวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในลักษณะที่เป็นการสืบทอดเรื่องที่มาแต่โบราณ และอาจทรงต้องการเผยแพร่งานที่สร้างขึ้นหรือเก็บรวบรวมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และนับว่าการที่ทรงนำงานวรรณคดีเหล่านี้มาจารึกนอกจากจะเป็นไปตามพระราชประสงค์ที่จะเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระอัยกาแล้วยังเป็นการทำให้เรื่องราวที่เขียนในวัดพระเชตุพนฯ มีขอบเขตงานที่กว้างขึ้นอีกด้วย

๒.๓ จารึกที่มีเนื้อหาเพิ่มเติมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จารึกในกลุ่มนี้อาจจะมีเนื้อหามาจากการชำระวรรณคดีเก่าหรือมีเนื้อหาที่สัมพันธ์กับวรรณคดีเก่า รวมถึงการแต่งขึ้นใหม่สำหรับจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ โดยเฉพาะจารึกที่อยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่

๒.๓.๑ จารึกหมวดการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีการเขียนบันทึกเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ไว้ ๒ เรื่อง คือ สำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ครึ่งรัชกาลที่ ๓ สำเนาจารึกเรื่องนี้มีเนื้อหากล่าวถึงการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยละเอียด ตั้งแต่มูลเหตุการณปฏิสังขรณ์ การเสด็จพระราชดำเนินวางศิลาฤกษ์ การปฏิสังขรณ์บริเวณต่างๆ ทั้งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส แม้ว่าเรื่องนี้จะไม่ได้มีหลักฐานเป็นแผ่นศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนฯ แต่ท้ายเรื่องมีข้อความว่า “เปนบรรทัดในสมุด หน้าต้น ๒๐๔ หน้าปลาย ๑๙๘ (รวม) ๔๐๒ บรรทัด คัดอักษร ๖ บรรทัดในสมุดลงแผ่นศิลาเปนบรรทัด ๑ ได้บรรทัดในแผ่นศิลา ๖๗ ประทัด” (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, ๒๕๕๔, น.๗๐) จึงทำให้น่าเชื่อได้ว่าสำเนาจารึกฉบับนี้ คือ เนื้อความต้นฉบับที่ใช้สำหรับการจารึกเหตุการณ์การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ เหมือนครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการจารึกในลักษณะเดียวกันนี้ คือ จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพนฯ ครึ่งรัชกาลที่ ๑

โคลงบอกด้านการปฏิสังขรณ์ เนื้อความกล่าวถึงการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ครั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่โคลงเรื่องนี้แบ่งเนื้อหาเป็นตอนๆ เกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์ตามบริเวณต่างๆ ว่ามีการปฏิสังขรณ์สิ่งใดบ้าง คนที่กำกับดูแลช่างที่ปฏิสังขรณ์ด้านนั้น รวมถึงค่าใช้จ่าย และติดแผ่นศิลาจารึกไว้ตามสถานที่ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อความในโคลงนั้น จารึกโคลงบอกด้านการปฏิสังขรณ์มีติดไว้ตามสถานที่ต่างๆ เช่น พระอุโบสถ วิหารทิศ ศาลาคู่หน้าพระมหาเจดีย์ ระเบียงล้อมพระมหารมณทป เป็นต้น

การสร้างจารึกเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะเป็นการดำเนินตามแนวพระราชดำริในพระบาท

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่ทรงสร้างจารึกไว้เป็นบันทึกการปฏิสังขรณ์ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเพิ่มแนวพระราชดำริในการสร้างจารึกเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์ออกเป็นจารึกที่อยู่ตามตำแหน่งต่าง ๆ ที่ได้มีการสร้างหรือปฏิสังขรณ์ ทำให้ได้รายละเอียดในการปฏิสังขรณ์แต่ละแห่งมากขึ้น นอกจากนี้ยังได้มีการสร้างงานให้แปลกออกไปจากเดิมด้วยการเขียนจารึกบันทึกการปฏิสังขรณ์เป็นโคลงสี่สุภาพอีกด้วย

๒.๓.๒ จารึกหมวดพระพุทธรูป ในการปฏิสังขรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการสร้างสิ่งก่อสร้างเพิ่มเติม จึงทำให้มีการเขียนภาพจิตรกรรมและจารึกที่เกี่ยวกับศาสนามากขึ้นกว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จารึกในหมวดนี้ได้แก่ ๑) จารึกเรื่องพระสาวกเอตทัคคะ พระสาวกเอตทัคคะอุบาสกเอตทัคคะและอุบาสิกาเอตทัคคะ จารึกทั้ง ๔ เรื่องนี้ เขียนเกี่ยวกับประวัติของพุทธบริษัท ๔ ผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศยกย่องให้มีความเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ ที่มาของเนื้อหาเรื่องพุทธบริษัทนี้มาจากคัมภีร์มโนรถปुरुณี (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, ๒๕๕๔, น.๑๐๑) ๒) จารึกเรื่องแปดกถาและนิรยกถา จารึกเรื่องนิรยกถากล่าวถึงเทวทูตสูตร และนรกขุมต่าง ๆ ส่วนแปดกถา เนื้อความกล่าวถึงเปรตชนิดต่าง ๆ โดยกล่าวถึงเปรต ๑๒ ตระกูล และเปรตจำพวกอื่นอีกบางจำพวก ๓) จารึกเรื่องพาหิรนิทาน เป็นเรื่องนิทานเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ที่ได้รับพุทธทำนายจากพระพุทธเจ้าในแต่ละยุค เริ่มตั้งแต่สุเมธชาดก จนถึงโชติपालชาดก รวมทั้งสิ้นจำนวน ๒๔ เรื่อง ๔) จารึกเรื่องฎีกาพาหุ ๘ บท เป็นจารึกติดไว้ที่ผนังวิหารทิศใต้ ฎีกาพาหุเป็นคำอธิบายบทพาหุ ๘ บท เนื้อหาฎีกาพาหุกล่าวถึงพุทธประวัติตอนที่พระพุทธเจ้าทรงมีชัยชนะต่อมนุษย์ อมนุษย์ และพรหม ทั้งหมด ๘ ตอน คือ พระยาวิสวดีมาร อาพวกยักษ์ ฃญาข่างนาพาสิริ องค์ลิมาล นางจิฎจมาณวิกา ๕ จกนิครนถ์ ๖ ฃญานันโทปนันทนาคราช และท้าวพกาพรหม ๕) จารึกเรื่องพระพุทธรูป เนื้อความกล่าวถึงว่าพระพุทธรูปทั้ง ๕ ตำบล ตามความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปของลังกา แต่ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ เขียนบันทึกไว้เพียง ๔ แห่ง คือ พระพุทธรูปที่ยอดเขาสัจจพันธบรรพต เขาสมณภูฏ เมืองโยนก และแม่น้ำนัมมทานที ๖) จารึกเรื่องธาตุ ๑๓ เนื้อความกล่าวถึง ธาตุ

๑๓ ประเภท ได้แก่ ปังสุกุลิ๊งคะ เตจิวริ๊งคะ ปินทปาดิ๊งคะ สบทานจาริ๊งคะ เอกาสนิ๊งคะ ปัตติปินทิ๊งคะ ขลุปัจฉาภัตติ๊งคะ อารัญญิ๊งคะ รุกขมูลิ๊งคะ อพโลกาสิ๊งคะ โสธานิ๊งคะ ยถาสันถติ๊งคะ และ เนลสิขิ๊งคะ

๒.๓.๓ จาริกหมวดวรรณคดี จาริกในหมวดนี้ ได้แก่ ๑) จาริกตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ ตำราฉันท์ทั้งสองเรื่องเป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตำราฉันท์ทั้งสองเรื่องนี้จารึกสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มาของตำราฉันท์ทั้งสองเรื่องนี้มาจากคัมภีร์วุดโตทัย ๒) จาริกเรื่องเพลงยาวกลบทและกลอักษร เพลงยาวกลบทและเพลงยาวกลอักษรนี้เป็นวรรณคดีเรื่องเดียวในจาริกวัดพระเชตุพนที่ใช้คำประพันธ์ประเภทกลอน เพลงยาวกลบทและกลอักษรนี้เป็นวรรณคดีที่รวมกลบทและกลอักษรชนิดต่างๆ ไว้ ๔๙ ชนิด ส่วนกลอนเพลงยาวตอนสุดท้ายเป็นเพลงยาวกลอนสุภาพ เรื่องพระราชปรารภ เนื้อความในเพลงยาวกลอักษรนี้เป็นเนื้อความที่เป็นการพรรณนาความรัก เนื้อความในกลบทและกลอักษรแต่ละชนิดไม่ได้ต่อเนื่องกัน และ ๓) จาริกโคลงกลบท โคลงกลบทที่จาริกในวัดพระเชตุพนฯ นี้มีลักษณะเป็นกลอักษรคือใช้การวางคำในตำแหน่งต่างๆ โคลงกลบทที่จาริกในวัดพระเชตุพนฯ มีทั้งสิ้น ๓๗ แบบ ซึ่งผู้อ่านจะต้องทดลองนำคำที่กำหนดให้มาเรียงใหม่เพื่อให้อ่านเป็นโคลงได้ ซึ่งโคลงกลบทในจาริกวัดพระเชตุพนฯ ไม่ได้มีคำเฉลยไว้ ผู้อ่านจะต้องหาทางถอดคำประพันธ์เอง โคลงกลบทจึงนับได้ว่าเป็นการได้ทำให้อ่านสนุกสนานเพลิดเพลินและได้ฝึกทดลองปัญญาไปด้วย

๒.๓.๔ จาริกหมวดทำเนียบ จาริกในหมวดนี้ได้แก่ ๑) จาริกทำเนียบตราตำแหน่งสมณศักดิ์ ตราตำแหน่งสมณศักดิ์นี้เป็นงานเขียนลายรดน้ำ มีอักษรขอมระบุสมณศักดิ์ไว้ตรงกลาง เขียนไว้ที่บานหน้าต่างพระอุโบสถด้านใน ๒) จาริกทำเนียบหัวเมืองและผู้ครองเมือง เนื้อหาของจาริกกล่าวถึงรายชื่อหัวเมืองทั้ง ๔ ทิศ คือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ในสำเนาจาริกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ ๓ กล่าวว่าเมืองที่มีการเขียนไว้นั้นมีจำนวนทั้งสิ้น ๓๗๔ เมือง (ประชุมจาริกวัดพระเชตุพน, ๒๕๔๔, น.๖๓) รายละเอียดของเมือง

บางเมืองอาจจะจารึกเพียงชื่อเมือง บางเมืองอาจจะมิทั้งชื่อเจ้าเมือง สถานะของเมือง และระบุว่าเมืองนั้นขึ้นกับหน่วยงานหรือเมืองใด ๓) จารึกเรื่องโคลงภาพคนต่างภาษา ในการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการสร้างรูปหล่อเป็นรูปคนหลายชาติหลายภาษาไว้ในศาลาราย ๑๖ หลัง ศาลาละ ๒ รูป และมีโคลงต้นบาทกฤษณจารึกกำกับรูปภาพดังกล่าว จำนวนรูปละ ๒ บท เนื้อหาของจารึกเรื่องโคลงภาพคนต่างภาษากล่าวถึงชนชาติต่างๆ ในหลายด้าน เช่น รูปลักษณะ การแต่งกาย ศาสนา ถิ่นที่อยู่ เป็นต้น

๒.๓.๕ จารึกหมวดประเพณี จารึกในกลุ่มนี้ได้แก่ ๑) จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ จารึกเรื่องมหาสงกรานต์มีเนื้อหาเกี่ยวกับตำนานกำเนิดธรรมบาลกุมาร เรื่องธรรมบาลกุมารแก้ปริศนาท้าวทิลพรหม และเรื่องนางสงกรานต์ ๒) จารึกเรื่องรามัญกวนข้าวทิพย์ เนื้อหาเล่าเรื่องตำนานการหุงข้าวบูชาเทวดาทุกวันพุธ ๓) จารึกเรื่องกระบวนแห่พยุหยาตราทางสถลมารค จารึกเรื่องนี้ในปัจจุบันแผ่นจารึกมีไม่ครบ เนื้อหากล่าวถึงองค์ประกอบต่างๆ ในริ้วกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค

๒.๓.๖ จารึกหมวดสุภาสิต จารึกในหมวดนี้เป็นวรรณคดีที่มีความสัมพันธ์กับวรรณคดีที่มีมาก่อนแต่โบราณ แล้วมีการชำระใหม่ หรือนำมาแต่งขึ้นใหม่ วรรณคดีในหมวดนี้มีดังนี้ ๑) *กฤษณาสอนน้องคำฉันท์* พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เนื้อหากล่าวถึงนางกฤษณาซึ่งมีสามี ๕ คนได้แนะนำเรื่องข้อปฏิบัติต่างๆ ของสตรีที่มีสามี แก่นางจिरประภา เมื่อนางจिरประภาได้ปฏิบัติตามหลักการครองเรือนที่นางได้ฟังก็ทำให้นางมีความสุขกับชีวิตการครองเรือน ๒) *สุภาสิตพระร่วง* สุภาสิตพระร่วงเป็นสุภาสิตเก่า ธนอร อัครวงศ์ (๒๕๔๓, น.๓๓) สันนิษฐานว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงรวบรวมรายสุภาสิตพระร่วงสำนวนต่างๆ มาเรียบเรียงใหม่ เนื้อหากล่าวถึงคติสอนใจคนทั่วไป ๓) *โคลงโลกนิติ* พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาติศร โดยทรงชำระจากโคลงโลกนิติของเก่า เนื้อหาเน้นหลักการปฏิบัติตัวคติเตือนใจในการดำรงชีวิตของคนทั่วไป ๔) *ฉันท์พาลีสอนน้อง* เรื่องพาลีสอนน้อง เนื้อหากล่าวถึงเมื่อพาลีสอนน้องของพระราม ก็เรียกสุกรีผู้เป็นอนุชาและองค์ผู้เป็นโอรสมาสอนหลักการเป็นข้าราชการที่ดี และ ๕) *ฉันท์อัษฎาพานร* เนื้อหากล่าวถึง

พระราชาทฤพราชมืองกุสามภิกขุขับไล่ให้มาอยู่โนปา เพราะไม่สามารถปกครองเมืองได้ รุกขเทวดาจึงแปลงกายเป็นวานร ๘ ตัว มาสอนหลักการปกครองทำให้พระราชาก็กลับไปปกครองบ้านเมืองได้อย่างประสบความสำเร็จ

จากที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นได้ว่า จาริกวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเนื้อหาที่กว้างขวางหลายประเภท และไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทางพุทธศาสนาโดยตรงเท่านั้น แต่ยังมีเนื้อหาส่วนอื่นๆ ที่เพิ่มเติมเข้ามา ซึ่งเป็นการขยายขอบเขตงานจาริกที่มีมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และยังสานต่อพระปณิธานในการสร้างความรู้เป็นทานให้แก่ประชาชนอีกด้วย

จาริกวัดพระเชตุพนฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: ความสัมพันธ์กับความรู้และพุทธศาสนา

การสร้างวัดของไทยมักจะต้องมิงงานศิลปะที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาร่วมประกอบเข้าไปด้วยเสมอ เช่น งานสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม เป็นต้น ส่วนวรรณคดี แม้ว่าจะไม่ได้เห็นอย่างชัดเจน แต่มักจะเก็บในลักษณะที่เป็นพระไตรปิฎก คัมภีร์ศาสนาต่างๆ ซึ่งการสร้างงานศิลปะเหล่านี้มักจะมีเหตุผลในการสร้างเพื่อเป็นพุทธานุชา

จาริกวัดพระเชตุพนฯ ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายเรื่องมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนา เนื่องจากการนำเรื่องมาจากคัมภีร์ศาสนา โดยเฉพาะเรื่องที่จาริกคู่กับภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถ วิหารต่างๆ และศาลาราย เช่น จาริกเรื่องพระสาวกเอตทัคคะ จาริกเรื่องมหายาน จาริกเรื่องอรรถกถาชาดก เป็นต้น นอกจากจาริกที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับพุทธศาสนาโดยตรงแล้ว การสร้างจาริกที่มีเนื้อหาอื่นก็มีความสัมพันธ์กับพระศาสนาในด้านการเป็นพุทธานุชา ดังจะเห็นได้จากเพลงยาวพระราชปรารภที่ต่อท้ายเพลงยาวกลอักษรกล่าวถึงการนำวรรณคดีเรื่องนี้มาเป็นพุทธานุชาดังนี้

ก็ทรงทราบวาสังวาสนี้บาดจิตร	ย่อมเป็นพิศม์กับสัลเลหคือเนกขาม
แต่บูชาไว้ให้ครบจบลำน้า	เป็นที่สำราญมะนัสผู้แนมคการ
อุทิศแทนสังคิตเครื่องดิดสิ	อยู่ชั่วหล้าธาตุวิธาบเพลิงผลาญ
พระทัยประสงจ้านงในพระโพธิญาณ	จงสมพระประนิธานทุกสิ่งเอย

(ประชุมจาริกวัดพระเชตุพน, ๒๕๕๔, น.๕๒๖)

นอกจากสัมพันธ์กับพุทธศาสนาแล้ว จาริกวัดพระเชตุพนฯ ยังมีความสำคัญในแง่ความรู้ ซึ่งวัดพระเชตุพนฯ ได้รับการยอมรับมาอย่างยาวนานว่าเป็นสถานที่ที่รวบรวมความรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ เนื้อหาที่นำมาจาริกมีทั้งเรื่องที่มีอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว เช่นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาซึ่งน่าจะมีที่มาจากคัมภีร์ต่าง ๆ หรืออาจจะเป็นเรื่องที่เขียนขึ้นใหม่เพื่อบันทึกเหตุการณ์ในช่วงสังคมสมัยนั้น การสร้างจาริกเหล่านี้อาจจะสร้างขึ้นเพื่อต้องการบันทึกความรู้และเผยแพร่ความรู้ และความรู้หลายเรื่องมีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ หรือเหมาะกับการบันทึกสังคมในสมัยนั้น เช่น จาริกเรื่องเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์วัด จาริกทำเนียบสมณศักดิ์ จาริกเรื่องทำเนียบหัวเมืองและผู้ครองเมือง จาริกเรื่องกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารค จาริกเรื่องโคลงภาพคนต่างภาษา จาริกตำราคำประพันธ์ เป็นต้น

วัดพระเชตุพนฯ ยังมีวรรณคดีหลายเรื่องที่เป็นวรรณคดีคำสอนทั้งส่วนที่เป็นจาริกหมวดสุภาษิต รวมถึงตำราฉันท์วรรณพดติและตำราฉันท์มาตราพดติแม้เป็นตำราฉันท์แต่เนื้อหาเป็นคำสอนต่าง ๆ ลักษณะงานที่เป็นวรรณคดีคำสอนนั้น เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความรู้เป็นทาน เพื่อขัดเกลาให้คนอยู่ในศีลธรรมอันดี ดังที่ปรากฏในตอนท้ายของวิสิโลกฉันท์ ซึ่งเป็นฉันท์สุดท้ายของตำราฉันท์มาตราพดติในจาริกวัดพระเชตุพนฯ ว่า

จารุกจลกลิลาดราประดับ	โดยเสารเปียงเรียงนับกิ่งสถาน
พระฤทัยหวังจะได้ไ้พระราชนาน	นรชนทูลพญาณเวยวปัญญา
ได้อ่านวิจารณ์จำกระทำปฏิบัติ	นาเนกพิธัตถวิยศึกษา
โพบูลย์ศิริสมบัติพิพัฒนา	ยศศักดิ์โภคาในปัจจุบัน

(ประชุมจาริกวัดพระเชตุพน, ๒๕๕๔, น.๔๗๓)

แนวคิดเรื่องการเขียนเรื่องสุภาษิตเป็นทานแก่ผู้มีปัญญานั้นยังแสดงไว้ใน
 ลำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้วรัชกาลที่ ๓ ด้วยว่า
 “อนึ่งบนปลายผนังแลขอสองเฉลียงด้านหลังซึ่งติดอยู่ในลานพระมหาเจดีย์นั้นเขียน
 กระบวนเบื่องปลายแห่พระกนิษฐา พื้นผนังเบื่องต่ำติดแผ่นศิลาลายจากฤกษ์นักษัตร
 สอนน้องพาลีสอนน้องอัษฎาพานร แลอิทธิไพบริบาททวกับลิลิตบัณฑิตพระร่วงทั้งทั้ง
 สองหลังไว้เป็นทานแก่ผู้มีปัญญา . . .” (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, ๒๕๔๔, น.๖๕)

การสร้างจารึกวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จึงได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดี พุทธศาสนา และความรู้ ซึ่งน่าจะเป็น
 ความคิดที่มีมานานในสังคมไทย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมา
 แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในจารึกวัดพระเชตุพนฯ นี้

กล่าวโดยสรุปบทความนี้ได้แสดงให้เห็นว่า จุดเริ่มต้นของการสร้างจารึกใน
 สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจจะเริ่มมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ และได้ทรงสร้างจารึกไว้ เมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิสังขรณ์ใน พ.ศ. ๒๓๗๔ นอกจากจะได้ทรง
 ดำเนินการตามแนวที่ได้มีการปฏิสังขรณ์ไว้แต่เดิมแล้ว ก็ได้ทรงสร้างจารึกติดไว้กับภาพ
 จิตรกรรม ภาพจำหลักและรูปหล่อที่ทำขึ้นใหม่ ซึ่งการสร้างจารึกนี้น่าจะเป็นพระราชนิยม
 ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย เนื่องจากได้ทรงสร้างจารึกไว้ที่วัดอื่นๆ อีก
 หลายวัด เช่น วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดเครือวัลย์ เป็นต้น แต่วัดพระเชตุพนฯ เป็นวัดที่
 มีจารึกมากที่สุด และเนื้อหาหลากหลายกว่าวัดอื่น การสร้างจารึกในวัดพระเชตุพนฯ
 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่เพียงแต่เป็นการเฉลิมพระเกียรติ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทั้งในด้านการสร้างจารึกที่ต่อเนื่องจากการ
 ปฏิสังขรณ์และการนำเนื้อหาที่สัมพันธ์กับงานในสมัยพระองค์มาสร้างจารึกเท่านั้น แต่
 การสร้างจารึกในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้สืบสานพระปณิธานใน
 การให้ความรู้เป็นทานแก่คนในสังคม ด้วยการขยายขอบเขตเนื้อหาของวรรณคดีให้กว้าง
 มากขึ้น นอกจากนี้การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการ
 สร้างจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นสถานที่ที่ประกอบไปด้วยสถาปัตยกรรม ประติมากรรม
 และจิตรกรรมทั้งดงามมากมาย วัดพระเชตุพนฯ จึงกลายเป็นสถานที่ที่รวบรวมวรรณคดี

ซึ่งเป็นศิลปะอีกแขนงหนึ่ง เช่นเดียวกับศิลปะด้านอื่นๆ พระราชนิยมนี้แสดงให้เห็นความสำคัญของวรรณคดีในแง่ศิลปะที่สัมพันธ์กับทั้งศาสนาและความรู้ ทั้งในด้านการเผยแพร่ความรู้เป็นทานและการเก็บรักษาความรู้ที่มีในสังคมอีกด้วย ซึ่งการเขียนวรรณคดีที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาและความรู้นั้นเป็นชนบทที่มีมานานในสังคมพุทธศาสนาของไทย

บรรณานุกรม

- ตำรายา ศิลาจารย์ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จารึกไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ ฉบับสมบูรณ์. (๒๕๓๗). กรุงเทพมหานคร: โครงการประสานงานพัฒนาเครือข่ายสมุนไพร (ปพส.).
- ธนอร อัครวงศ์. (๒๕๕๓). แนวจริยปฏิบัติในงานวรรณศิลป์ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, สาขาภาษาไทย.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๓๙). การฟื้นฟูอักษรศาสตร์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. กรุงเทพมหานคร: แม่น้ำผาง.
- บรรเจิด ศรีสุข. (๒๕๕๑). ภาพรวมเกียรติ ศาสดาที่ครอบห่อไตร (พระมณฑป) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์, วิทยาลัยเพาะช่าง, สาขาวิชาจิตรกรรมไทย.
- ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย. (๒๕๔๘). กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (๒๕๕๔). กรุงเทพมหานคร: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.
- ประทีป ชุมพล. (๒๕๕๐). เวชศาสตร์ฉบับหลงกับการบูรณาการการแพทย์แผนไทย, ศึกษากรณีในเขตกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๔๘). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๓). กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์.พรินต์ติ้งแอนด์โปรดักส์.
- พระราชวาที. (๒๕๕๔). คำจากฤกษ์ที่ได้จารึกในวัดพระเชตุพน. ใน จารึกวัดโพธิ์, มรดกความทรงจำแห่งโลก (น.๒๘-๓๓). กรุงเทพมหานคร: วัดพระเชตุพน (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสที่จารึกวัดโพธิ์ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติเมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๔ และงานฉลองจารึกวัดโพธิ์, มรดกความทรงจำแห่งโลก วันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔-๒ มกราคม ๒๕๕๕)
- ยุวเรศ วุทธธีรพล. การสำรวจและจัดทำทะเบียนจารึกวัดโพธิ์. ใน จารึกวัดโพธิ์, มรดกความทรงจำแห่งโลก (น.๑๓๔-๑๔๙). กรุงเทพมหานคร: วัดพระเชตุพน (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสที่จารึกวัดโพธิ์ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติเมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๔ และงานฉลองจารึกวัดโพธิ์, มรดกความทรงจำแห่งโลก วันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔-๒ มกราคม ๒๕๕๕)
- ศิลปากร, กรม. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. (๒๕๓๔). วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- สยาม ภัทรานุประวัติ. (๒๕๕๔). “นิทานสิบสองเหลี่ยม, วรรณกรรมภูมิปัญญาไทยในบริบทความสัมพันธ์ไทย-อิหร่าน,” ใน ๑๐๐ เอกสารสำคัญ, สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ ๙ (น.๕-๑๘๘). กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัย “๑๐๐ เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย” ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).